

Kielemme käytäntö

Viivoista ja väleistä

Ajatusviiva on pitkä (—), yhdysmerkki lyhyt (-), siinä niiden ulkoasua koskeva ero, joka ilmenee painetussa ja käsin kirjoitetussa tekstissä, esim. *90–100 vuotta*, *Hakijoita oli 90 – ei sata, 90-vuotias ja 90–100-vuotiaat*. Kirjoituskoneessa ei kuitenkaan ole ajatusviivaa lainkaan, ja Suomen Standardisoimisliiton standardin SFS 4175 mukaan se muodostetaan niin, että käytetään yhdysviivaa, mutta jätetään sen molemmille puolille lyöntiväli (Välimerkkien, numeroiden, numerosarjojen, tunnusten yms. kirjoittaminen konekirjoitustekstissä, koostanut Aarre Huhtala, Kielikello 1/1978 s. 3 ja 12–14). Edellä luetellut esimerkit siis kirjoitetaan koneella näin: *90 - 100 vuotta*, *Hakijoita oli 90 - ei sata, 90-vuotias ja 90 - 100-vuotiaat*. Niin painetuissa kuin koneella kirjoitetuissa teksteissä olen huomannut viime aikoina tämäntapaisissa yhteyksissä monenlaista sekaannusta: Kumpi on valittava, ajatusviiva vai yhdysmerkki? Jätetäänkö välit tämän merkin molemmille puolille vai ei?

Yhdysmerkki ja ajatusviivahan ovat aivan eri välimerkkejä, joilla on erilainen käyttö. Ne eivät kuitenkaan näytä kaikkien mielessä erottuvan toisistaan, ja usein niitä nimitetäänkin molempia vain »viivoiksi». »Kaksi viiva kolme prosenttia» on puheessa esiintyvä melko tavallinen ilmaus, joka pitäisi korvata paremmalla sanonnalla »kaksi kolme prosenttia»; näin voidaan myös kirjoittaa. Konekirjoitusteksteissä pitäisi muistaa myös numeroilmauksissa jättää yhdysmerkin molemmille puolille väli, kun on ajatusviivan ilmaisemisesta kyse. Vanhaan tapaan kirjoitetaan kuitenkin

usein »2-3 %», »v. 1880-1990» ja »s. 15-90», joskus vieläkin ahtaammin, niin että lyhenteiden vierestäkin jätetään väli pois: »2-3%», »v.1880-1990» ja »s.15-90». Konekirjoitteessa pitäisi siis lukea: *2 - 3 %*, *v. 1880 - 1990* ja *s. 15 - 90*. Myös päivämäärä »18-20. tammikuuta» on liian lyhyt ilmaus, pitäisi kirjoittaa koneella *18. - 20. tammikuuta* tai *tammikuun 18. ja 20. päivän välisenä aikana*.

Yhdysmerkki ja ajatusviiva muistuttavat vähän toisiaan, joten ne saatetaan siitä syystä sekoittaa toisiinsa. Kumpakin koskevat kuitenkin erilaiset säännöt, joskin myös niissä voi olla hiukan yhtäläiseltä näyttävää. Rinnasteisissa yhdysanoissa käytetään yhdysmerkkiä, esim. *Ruotsi-Suomi*, *Itävalta-Unkari*. Seuraavantapaisissa rinnasteisissa ilmauksissa taas käytetään ajatusviivaa: *Oderin-Neissen linja*, *Turun-Helsingin rata*. Miten nämä ilmaukset eroavat toisistaan? Yhdyssanoissa vain jälkimmäinen yhdysosa taipuu, rinnasteisissa sanaliitoissa taas molemmat osat taipuvat: »*Ruotsi-Suomen olot*» mutta ei »*Turku-Helsingin rata*». Yhdysmerkin kanssa on kuitenkin kirjoitettu niin sanomalehdessä kuin puhelinluettelossa »*Espoon-Vantaan teknillinen oppilaitos*». Säännönmukainen kirjoitusasu olisi *Espoon-Vantaan teknillinen oppilaitos*. Ajatusviiva sopisi yhdysmerkin tilalle myös seuraavaan esimerkkiin: »*Espoon-Kauniaisten alueuutiset*». Ajatusviivan sijasta voitaisiin käyttää tällaisissa tapauksissa myös selkeästi *ja*-sanaa: »*Espoon ja Kauniaisten alueuutiset*».

Vaikka onkin oikein kirjoittaa »*Vuokko Raekallio-Tepon Välimerkitopas*», ei pitäisi kuitenkaan kirjoittaa »*Mattilan-Mäenpään-Ruoppilan Sana-*

Kielemme käytäntö

niekka»: edellisessä esimerkissä on kaksoisainen sukunimi, rinnasteinen yhdysana, jälkimmäisessä taas kolmen eri henkilön sukunimet peräkkäin rinnasteisina samassa sijassa. Koneella kirjoitetaan siis oikein, jos jätetään välit yhdysmerkkien molemmille puolille: »*Mattilan - Mäenpään - Ruoppilan* Sananiekka». Painetussa tekstissä pitkä ajatusviiva on nykyisin tapana kirjoittaa tällaisissa yhteyksissä samoin kuin rajakohtia ja raja-arvoja ilmaistaessa yhteen kummallakin puolella olevan numeron tai sanan kanssa: »*Mattilan—Mäenpään—Ruoppilan* Sananiekka». Kuitenkin jos yhdistetään sanaliittoja toisiinsa, on mielestäni selvää jättää ajatusviivojen molemmille puolille välit, muuten toisen kirjoittajan sukunimi ja toisen etunimi liittyvät häiritsevästi yhteen ajatusviivan avulla, kuin ne olisivat yhdysanan tapaisia ilmauksia. Vrt. »*Pekka Mattilan — Anna-Liisa Mäenpään — Veikko Ruoppilan* Sananiekka» ja »*Pekka Mattilan—Anna-Liisa Mäenpään—Veikko Ruoppilan* Sananiekka». Vielä hankalalukuisempaa tekstiä syntyy, jos välit tällaisessa tapauksessa jäävät pois konekirjoituksesta: »*Pekka Mattilan-Anna-Liisa Mäenpään-Veikko Ruoppilan* Sananiekka». Kuitenkin yhdysmerkki saattaa näin esiintyä ajatusviivan sijasta myös painetussa tekstissä: »— — kolmikko Savolainen-Marjo Matikainen-Riikka Salonen valtasi nuorten MM-kullan Kuopiossa 1983.»

Konekirjoitteissa, opiskelijoiden harjoitusaineissa, olen tavannut seuraavantlaisia yhdysmerkillisiä vastakohta-asetteluja: »Vastakohta-asettelu kehitysmaissa-teollisuusmaissa selkiinnyttää ja tuo esille laajempaa näkökulmaa.» »— — tuntemukset liikkuvat kolmella dimensiolla: mielihyvä-mielipaha, jännite-helpotus, kiihotus-tasaannus.» »— — yleisellä tasolla voidaan hahmoa pyrkiä kuvaamaan seuraavien käsiteparien avulla: viisas-tyhmä, maallinen-jumalallinen, voimakas-heikko, voittaja-voitettu.» »Ermarth korostaa Diltheyn välittävää kantaa 1800-luvun suurissa vastakkainaset-

teluissa (idealismi-empirismi, rationalismi-irrationalismi, yleiset lait-yksityiset tapahtumat tieteissä).» Eihän ole kyse sellaisista rinnasteisista yhdyssanoista kuin *marxismi-leninismi* vaan vastakohtia ilmaisevien sanojen tai sanaliittojen rinnastamisesta, joten koneella kirjoitettaessa on jätettävä väli yhdysmerkin kummallekin puolelle ajatusviivojen saamiseksi aikaan: *kehitysmaissa - teollisuusmaissa; mielihyvä - mielipaha, jännite - helpotus, kiihotus - tasaannus; viisas - tyhmä, maallinen - jumalallinen, voimakas - heikko, voittaja - voitettu; idealismi - empirismi, rationalismi - irrationalismi, yleiset lait - yksityiset tapahtumat tieteissä*. Päinvastaisiakin virheitä saattaa konekirjoitteissa nähdä: *lyyris-eepin* sijasta »lyyris - eepin» ja *runoilija-libretistin* sijasta »runoilija - libretistin».

Vielä hankalammaksi tilanne käy, kun pitäisi samassa yhdysilmauksessa käyttää sekä ajatusviivaa että yhdysmerkkiä. Kielikello suosittaa seuraavia konekirjoitusasuja (1/1978 s. 13): *2 - 1-lopputulos, Ruotsi - Suomi-maaottelu*. Painetussa tekstissä nämä kirjoitettaisiin niin, että ajatusviivan ympärillä ei ole välejä: *2—1-lopputulos, Ruotsi—Suomi-maaottelu*. Koneella kirjoitetuissa ilmauksissa monia häiritsee se, että vaikka yhdysmerkkiä edeltävässä ilmauksessa on välit, yhdysmerkin eteen ei tule väliä. Onhan opetettu selvyysyistä jättämään yhdysmerkin eteen väli, jos se liittyy perusosaan sanaliiton, joka sisältää välin tai välejä, kuten esimerkissä *Koti kukkii-kirja*, mutta kirjoittamaan ilman väliä, jos määriteosana on yksi sana, esim. *Keittotaito-kirja*. Ilmeisesti suositellut konekirjoitusasut *2 - 1-lopputulos* ja *Ruotsi - Suomi-maaottelu* perustuvat siihen, että katsotaan mallia painetusta tekstistä, jossa vastaavissa ilmauksissa yhdysmerkin edellä ei ole välejä ajatusviivojen ympärillä ja jossa sen vuoksi yhdysmerkinkään edellä ei ole väliä, ja korvataan vain pitkä ajatusviiva yhdysmerkillä, jonka molemmilla puolilla on välit. Virheitä näkee kaikkien tässä kappaleessa mainittujen yhdyssanatyyppien

kirjoittamisessa niin koneella kirjoitetuissa kuin painetuissakin teksteissä: välejä saattaa puuttua tai olla väärässä kohdassa; myös yhdysmerkkejä voi puuttua. Esimerkkejä siitä, miten ei olisi pitänyt kirjoittaa ja miten olisi pitänyt kirjoittaa koneella: »16-18-vuotiaat» — *16 - 18-vuotiaat*, »1950-90 -lukuilla» — *1950 - 60-lukuilla*; »syy-seuraus suhde» — *syy - seuraus-suhde* tai *syyn ja seurauksen suhde*, »kyky-vaatimus -suhde» — *kyky - vaatimus-suhde* tai *kykyjen ja vaatimusten suhde*, »hyvä opettaja-oppilas -suhde» — *hyvä opettaja - oppilas-suhde* tai *opettajan ja oppilaan hyvä suhde* tai *hyvä opettajan ja oppilaan suhde*, »kirjain-äänne vastaavuus» — *kirjain - äänne-vastaavuus*; »tabu -käsité» — *tabu-käsité*, »Thamos - ooppera» — *Thamos-ooppera*, »Marmorihalli nimi» — *Marmorihallinimi*; »pro gradu-työ» — *pro gradu -työ*, »Agit Prop - yhtye» — *Agit Prop -yhtye*, »School of Economics and Political Science niminen oppilaitos» — *School of Economics and Political Science -niminen oppilaitos*.

Luetelmaviivana käytetään ajatusviivaa. Painetussa ja käsin kirjoitetussa esityksessä luotelma-erotetaan sitä seuraavasta tekstistä välillä. Esim.

Työkunnan työskentelyssä voidaan erottaa seuraavat vaiheet:

- suunnittelu
- tehtävänanto
- pienryhmätyöskentely
- tulosten raportointi
- kokoava loppukatsaus ja päätelmien teko.

Myös koneella kirjoitettaessa luotelma- viivana käytetyn yhdysmerkin jäljessä täytyy olla väli, muutenhan se olisi yhdysmerkki. Kuitenkin se näyttää usein puuttuvan, jopa televisioruudusta. Edellä olevaa luetteloa ei siis saa kirjoittaa koneella näin:

- suunnittelu
- tehtävänanto
- pienryhmätyöskentely
- kokoava loppukatsaus ja päätelmien teko.

Eihän ole kyse mistään yhdysosien luettelamisesta, joten on kirjoitettava koneella näin:

- suunnittelu
- tehtävänanto
- pienryhmätyöskentely
- kokoava loppukatsaus ja päätelmien teko.

Painetun tekstin ja käsin kirjoitetun tekstin pitkää ajatusviivaa vastaa konekirjoitteessa aina yhdysmerkki, jonka kummallakin puolella on lyöntiväli. Sen sijaan jos konekirjoitteesta kopioitaisiin tekstiä käsin tai ladottaisiin sitä painettavaksi, sellaisia kohtia, joissa on lyöntiväli, yhdysmerkki ja lyöntiväli peräkkäin, ei aina voikaan korvata yhdellä tavalla. Esimerkiksi tämän kirjoituksen painamista varten olen antanut latojalle erityisohjeet siitä, millainen merkintä missäkin kohdassa tulee kyseeseen. Vaihtoehtoja on kolme: ajatusviiva, jonka kummallakin puolella on väli, ja ajatusviiva, jonka kummaltakin puolelta puuttuu väli, sekä yhdysmerkki, jonka kummallakin puolella on väli. Näistä viimeinen merkintätapa koskee vain konekirjoitusasuja. Kopioijan täytyisi siis tuntea ajatusviivan ja yhdysmerkin oikeat käyttötavat osatakseen tulkita konekirjoitustekstiä oikein vaikkapa sen painamista varten ilman tällaisia erityisohjeita. Jos hän ei niitä tunne, virheitä syntyy helposti.

Se, että ajatusviivan sijasta käytetään usein yhdysmerkkiä, voi johtua siitä, että ajatusviiva nykyään kirjoitetaan osassa tapauksia kiinni vieressä oleviin ilmauksiin, esim. *Turun—Helsingin rata*, *Mattilan—Mäenpään—Ruoppilan Sana-niekkä*. Lukija voi hahmottaa nämä jonkinlaisiksi yhdysilmauksiksi ja käyttää sen vuoksi yhdysmerkkiä. Sellaiset sekä ajatusviivan että yhdysmerkin sisältävät tyytit kuin *Ruotsi—Suomi-maottelelu* ja *16—18-vuotiaat* ovatkin yhdysilmauksia.

Kirjoittamisen opetuksessa on syytä kiinnittää tarkkaa huomiota ajatusviivan ja yhdysmerkin käyttöön ja merkitsemi-

Kielemme käytäntö

seen, että ne erottuisivat toisistaan niin tekstin kirjoittajan kuin sen lukijankin mielessä.

RITVA STARK

Mikä nimeksi Englannin kuninkaalle?

Kuten tunnettua, eurooppalaisten kuninkaallisten nimet on ollut tapana suomalaistaa: Ruotsin *Kustaa Vaasa* (eikä »Gustaf Wasa»), Ranskan *Ludvig*-kuninkaat (eikä »Louis»), Ranskan, Englannin ja Saksan *Henrik*-kuninkaat ja -keisarit (eikä »Henri/Henry/Heinrich») jne.

Teoksessa Nykysuomen sanavarat (WSOY 1989) sanoo edesmennyt Jouko Vesikansa kuitenkin seuraavaa:

»Nykyään, kun tiedonvälitys on huomattavasti kansainvälistynyt, ei kielitoimiston mielestä ole enää »syytä kuninkaista puhuttaessa pyrkiä tavanomaista suurempaan kansanomaisuuteen tai tuttavallisuuteen. Perinteen vuoksi on paikallaan edelleen suomalaistaa pohjoismaisten naapuriemme hallitsijoiden nimet, mutta etäisemmät monarkit säilyttäkööt suomenkielisessä tekstissä alkukielisen nimensä.» (S. 295; Vesikansa ei mainitse lähdeään.)

Samalla sivulla Vesikansa jatkaa: »Kun – jos – Walesin prinssi *Charles* aikanaan nousee Ison-Britannian valtaistuimelle, hän omaksuu hallitsijanimen *King Charles the Third*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus on jo esittänyt kantanaan, että hänestä tulee Charles III, ei *Kaarle III*.» (Kursivoinnit Vesikansan.)

Kielikellossa 1/1979 Eeva Maria Närhi esittää nimitoimiston kannan (s. 15): »Nykyisistäkin pohjoismaisista hallitsijoista käytetään kotoistettua asua, esim. kuningas *Olavi*, *Kaarle XVI Kustaa*,

mutta muista, etäisemmistä kuninkaallisista ei suomalaisia sovinnaisnimiä enää muodosteta, vaan käytetään alkukielistä asua, esim. Espanjan *Juan Carlos*.» (Kurs. Närhen.) Prinssi Charlesiin ei siis Kielikello ole varta vasten ottanut kantaa, mutta Närhen sanamuoto ilmeisesti koskisi häntäkin.

Esitän seuraavassa tutkimuskeskuksen kantaa (sellaisena kuin Vesikansa sen esittää) harkittavaksi uudestaan, ettei jää viime tintaan – esim. prinssi Charlesin kruunajaisiin.

Hallitsijoiden suomalaistetut nimet herättävät aina silloin tällöin keskustelua, viimeksi lehdissäkin Norjan kuninkaan Olavi V:n kuoltua. Ilmeisesti monet pitävät niitä tosiaankin »kansanomaisina tai tuttavallisina» osoituksina tuohikulttuurisesta jälkijättöisyydestämme ja kumaties nykyään Suomen eurooppakelpoisuuttakin haittaavina; mutta heiltä tuntuu unohtuvan, etteivät kotoistetut hallitsijain nimet ole mikään kansanvalistajien ja fennomaanisanaseppojen kehittämä suomalainen omituisuus, vaan *cosi fan tutte* – niin tekevät kaikki.

Tsaari Pietari Suuri on englanniksi nimeltään *Peter the Great* ja ranskaksi *Pierre le Grand*, ja Saksan Vilhelm-keisarien nimi on ranskaksi *Guillaume* ja italiaksi *Guglielmo*. Monarkkien nimien mukauttaminen eri kielisiin on ollut ties kuinka pitkään oma pieni osansa koko Euroopan kulttuurihistoriaa. Tämä käytäntö on kelvannut keskiajalle asti ulottuvan yliopistosivistyksen maille ja sopinut Shakespearen, Molièren ja Danten kielten arvolle. Siinä sen tavan kansanomaisuus ja tuttavallisuus.

Vesikansa ja arvattavasti monet muutkin puhuvat »viestinnän kansainvälistymisestä», mutta tämä hallitsijain nimiä mukauttava perinteikäs (ja kansainvälinen) käytäntö koskee sangen pientä nimien ryhmää – entistäkin pienempää nykyisenä tasavaltojen aikana. Ja ylipäänsä tuntuu, että poikkeavien kirjoitusasujen aiheuttamia »hankaluuksia» on tullut tavaksi vahvasti liioitella.